

پدیدارشناسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هویت ایرانی - اسلامی جوانان از دیدگاه متخصصان

معصومه راشدی^۱، زهره موسی‌زاده^۲، خدیجه ابوالمعالی الحسینی^۳، فریبرز باقری^۴

چکیده

هدف پژوهش حاضر، بررسی دیدگاه متخصصان در خصوص عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هویت ایرانی - اسلامی جوانان براساس تجربه زیسته آنان است. روش پژوهش، پدیدارشناسی توصیفی است و جامعه آماری در برگیرنده اساتید و متخصصان مرتبط با حوزه پژوهش در سال ۱۳۹۸ است. ۱۱ نفر از متخصصان به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده و به‌منظور گردآوری داده‌ها، مصاحبه نیمه ساختار یافته تا رسیدن به اشباع نظری به‌عمل آمد. داده‌ها با روش کلایزی و با کمک نرم‌افزار MAXQDA تحلیل شدند. در فرایند تحلیل متن و انجام مراحل کدگذاری، ۵ مفهوم کلی و ۱۲ زیرمقوله احصاء شد. یافته‌های پژوهش بیانگر مفاهیم و مقوله‌های متعددی از جمله عوامل فردی (تکالیف رشدی و خودباوری)، عوامل خانوادگی (کارکرد رشد‌محور خانواده، ویژگی‌های خانواده کارآمد و ناکارآمدی روابط در خانواده)، عوامل فرهنگی (فرصت‌ها و تهدیدهای نظام آموزشی و عوامل تسهیل‌کننده فرهنگی)، عوامل اجتماعی (احترام به خرده فرهنگ‌ها و الگوهای هویت‌ساز) و عوامل سیاسی - اقتصادی (ضعف اعتماد سیاسی و حمایت‌های کلان‌سیستم) بود. نتایج این پژوهش مورد استفاده اساتید، دانشجویان و دست‌اندرکاران نظام آموزش عالی و سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مشاوران حوزه جوانان قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: هویت ایرانی - اسلامی، عوامل فردی، عوامل اجتماعی، عوامل خانوادگی، عوامل فرهنگی، عوامل سیاسی - اقتصادی.

۱- دانشجوی دکتری روان‌شناسی تربیتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

rashedi2020@gmail.com

moosazadeh@isu.ac.ir

۲- نویسنده مسئول: دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

sama.abolmaali@gmail.com

۳- دانشیار گروه روان‌شناسی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

f.bagheri@srbiau.ac.ir

۴- دانشیار گروه روان‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۲۳

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۹/۰۳

بیان مسئله

شناسایی و اعتبار هر فرد ناشی از هویت او و شامل تعلقات معنوی و مادی است که در ابعاد مختلف ملی، مذهبی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی افراد یک کشور نقش اساسی دارد (اکبری، ۱۳۹۹، ص ۴۶). کسب هویت فردی از بدو تولد و در طول زندگی بشر آغاز می‌شود و شامل احساس درونی است که در فرد ایجاد یکپارچگی و تداوم می‌کند. به‌گونه‌ای که او می‌تواند به کمک آن با گذشته خود ارتباط برقرار کند (نصری، ۱۳۸۷، ص ۶۷). هویت‌یابی افراد از دوران نوجوانی و جوانی آغاز و تا دوران بزرگسالی ادامه می‌یابد (حقیقت، ۱۳۹۷، ص ۹۲). یکی از چالش‌های مهم دوره نوجوانی و جوانی، پاسخ‌گویی به پرسش «من کیستم» است که جایگاه فرد را در عرصه زندگی و جامعه مشخص می‌کند. تعیین هویت در حیطه چارچوبی مشخص، موجب می‌شود که فرد به صورت مناسب، با معنا و پایدار با دیگران ارتباط برقرار کند (احدی و جمهری، ۱۳۸۶، ص ۱۳۷). افراد در دوره جوانی برای تحکیم و در صورت نیاز بازسازی هویت خود، نیاز به روابط دوستانه و صمیمی با دیگران دارند تا به استقلال و خودمختاری دست یافته و نقش‌های بزرگسالی را بپذیرند (برک^۱، ۲۰۰۷، ترجمه سید محمدی، ۱۳۸۷، ص ۱۷۱).

در فرهنگ لاروس^۲، هویت مفهومی پویا، چندگانه و دارای بار احساسی و ارزشی است (به نقل از دکومب^۳، ۲۰۱۴، ترجمه اسپیلی، ۱۳۹۳، ص ۲). از نظر مفهومی، هویت یعنی آنچه که موجب شناسایی فرد می‌شود (فرهنگ معین، ۱۳۹۱، ص ۵۲۲۸). همچنین بیانگر حقیقت شیء یا شخص است که بر صفات جوهری او دلالت می‌کند (فرهنگ عمید، ۱۳۹۱، ص ۱۲۱۲). از نظر هاویگ هرست، استقلال و استقرار هویت، مهم‌ترین تکلیف رشدی (هاویگ هرست، ۱۹۷۲ و ۱۹۶۹، به نقل از مینینگ^۴، ۲۰۰۲)، همچنین با هدف جلب توجه و پذیرش دیگران (مزلو، ۱۹۶۹، به نقل از کاوندی، صفورایی و پاریزی، ۱۳۹۱) و کسب احترام و تأیید اجتماعی (اسمیت، ۲۰۰۳، به نقل از کاوندی، صفورایی و پاریزی، ۱۳۹۱) است. از دیدگاه اریکسون^۵ (۱۹۶۸)، هویت شامل این همانی و وحدت شخصیت فرد است؛ به‌گونه‌ای که علاوه بر احساس آن توسط خود فرد، دیگران نیز قادر به تشخیص آن هستند. از نظر او پایه‌های ابتدایی هویت در دوران کودکی به‌طور ناخودآگاه شکل می‌گیرد، اما دوره نوجوانی مهم‌ترین مرحله شکل‌گیری هویت در برابر پراکندگی و اغتشاش هویتی است. از منظر وی اگر هویت فردی نوجوان براساس تجربیات ناشی از برخوردهای صحیح و کارآمد اجتماعی شکل گیرد، سازگاری و تعادل روانی وی تضمین می‌شود. اما اگر فرایند هویت‌یابی منجر به سرخوردگی و اعتماد نکردن به دیگران شود، به جای تماس با مردم به انزوا، به جای نشاط و تحرک به خمودگی و به جای خودآگاهی به ابهام نقش دچار می‌شود که سرمنشاء بحران هویت است (رایس^۶، ۲۰۰۱، ترجمه فروغان، ۱۳۹۴، ص ۲۹۶). گیدنز معتقد است سه عامل

- 1- Berk
- 2- Larus
- 3- Decombe
- 4- Manning
- 5- Erikson
- 6- Rice

اعتماد بنیادین (تفسیر موفقیت‌آمیز فرد از غلبه کنش‌های مثبت بر کنش‌های منفی)، خصوصیات فردی (تصویر مثبت فرد و دیگران از کنش وی و توانایی بروز نقش‌های مختلف) و جامعه‌پذیری (جذب و پذیرش محیط‌های مختلف اجتماعی و ایفای نقش‌های متعدد) در شکل‌گیری هویت فرد نقشی اساسی دارند (گیدنز^۱، ۱۹۹۱، ترجمه موفقیان، ۱۳۸۳، ص ۴۲). در نظریه گفتمان، هویت امری نسبی است که در درون گفتمان‌ها شکل می‌گیرد و با متحول شدن آن‌ها تغییر می‌کند (حقیقت، ۱۳۹۷، ص ۹۲). شهید مطهری (ره) هویت را زمینه‌ای برای رشد و پرورش هر فرد می‌داند که ضمن شکوفا ساختن استعدادهای فرد، با فطرت و سرشت او نیز سازگار است (مطهری، ۱۳۸۲، ص ۵۵). برزونسکی معتقد است اغلب افراد با زمینه‌های شناختی - اجتماعی متفاوت، از فرم ثابتی برای شکل‌گیری هویت خود استفاده می‌کنند. آن‌ها تلاش می‌کنند به ایفای نقش‌هایی متناسب با آنچه درباره خود می‌اندیشند و واقعیتی که در آن زندگی می‌کنند، بپردازند (برزونسکی، برانی و میوس^۲، ۲۰۰۷، ص ۳۲۸ و پورا/براهیم، حیدری و خوش‌کنش، ۱۳۹۰، ص ۲۰). از نظر برخی از اندیشمندان، عوامل مؤثر بر هویت به سه سطح فردی، میانی و کلان تقسیم می‌شود. منظور از سطح فردی هویت، تصویر فرد از ویژگی‌های خود و عوامل شناختی مانند باورها، خودپنداره و انتظاراتی است که با درک اختلاف و تفاوت خود با دیگران شکل می‌گیرد (گل‌سر^۳، ۱۹۹۰، ترجمه ساده، ۱۳۹۷). در سطح میانی، خانواده، گروه‌های اجتماعی، فرهنگی و همچنین نظام آموزشی است که زمینه تجانس فرهنگی و قواعد مشترکی برای تعاملات اجتماعی فرد فراهم می‌کند (رزازی‌فر، ۱۳۷۹، ص ۱۱۴). هویت در سطح کلان بیانگر ارتباط افراد با دیگران در فرایند تجمع، پیوستگی، تمایز یافتگی، فرهنگ و ایدئولوژی است (عیوضی، ۱۳۹۴، ص ۹۱).

در پیشینه نظری و تجربی مرتبط با موضوع پژوهش، یکی از عوامل مؤثر بر دستیابی به هویت در دوره نوجوانی و جوانی، بستر خانواده معرفی می‌شود. خانواده در فرهنگ اسلامی و دینی، دارای هویتی براساس ایمان به خداوند، عشق به آدمی و نوع‌دوستی و در عین حال تسلیم در برابر امر باری تعالی است که ارزش‌های حاکم بر آن از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. از نظر اسلام و قرآن، پایه و اساس خانواده در جامعه دینی، مودت و دوستی و ثمره آن آرامش زن و مرد و فرزندان است (روم، ۲۱). با توجه به جایگاه خانواده به‌عنوان نخستین محیط اجتماعی که انسان در آن چشم به جهان گشوده و رشد و نمو پیدا می‌کند، نحوه ارتباط والدین و اعضای خانواده با یکدیگر و نحوه پاسخ‌گویی والدین به فرزندان، نقش بسیار مهم در ساختار شخصیت و هویت‌یابی آن‌ها دارد (حیدری، سامانی، سهرابی و مهریار، ۱۳۹۷، ص ۱۶۰؛ قره‌باغی، ۱۳۸۹، ص ۸۹ و مایرز^۴، ۲۰۰۸، به نقل از باقری، ۱۳۹۲). مبتنی بر نتایج پژوهش‌های داخلی، عواملی همچون الگوهای والدگری و سبک‌های فرزندپروری والدین (فرازی، اسمعیلی، اسکندری و حاتمی، ۱۳۹۷، ص ۳۷ و بامریند^۵، ۱۹۶۷، به نقل از فیاض و همکاران، ۱۳۹۴)، نقش ارتباط مناسب والدین با فرزندان در

1- Giddens

2- Berzonsky, Branje & Meeus

3- Glaser

4- Myers

5- Baumrind

تقویت عزت نفس آن‌ها (اعتصامی‌پور، باقری و زارع بهرام‌آبادی، ۱۳۹۹)، ارتباط مثبت بین مسئولیت‌پذیری و سبک‌های هویت‌یابی در خانواده (یحیی‌زاده جلودار، حیدری و موسوی تروجنی، ۱۳۹۷؛ بشارت، شفیعی و رحیمی، ۱۳۹۵، ص ۷ و باروت، ۲۰۱۰)، نقش آموزش مهارت‌های ارتباطی و تقویت عزت نفس در خانواده (مظاهری و رضاخانی، ۱۳۹۶، ص ۱۳۱ و عسگری، میرزایی، تبری و کاظم‌نژاد، ۱۳۹۵، ص ۱۸)، ابعاد مختلف خودباوری از قبیل خودآگاهی، خودپنداره مثبت (یحیی‌زاده جلودار و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۵۲؛ بهزادفر، عرب‌خزائلی، خانی، زمانی و زمانی، ۱۳۹۶، ص ۴۹ و باقری و جعفری فوتمی، ۱۳۹۵)، رابطه دین‌داری خانواده و سبک تربیتی مقتدرانه با مدارای اجتماعی (زاللی‌زاده، باقری و ملتفت، ۱۳۹۷، ص ۱۴۰ و اردوان و میرفردی، ۱۳۹۳، ص ۱۵۸)، تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر ارزش‌های ملی و دینی نهاد خانواده (شریفی، امیری و قاسمی، ۱۳۹۷، ص ۴۵ و حسین‌پور و عرب‌مؤمنی، ۱۳۹۶، ص ۳۳)، نقش انسجام درونی و روابط صمیمی بین اعضای خانواده بر تقویت هویت ملی و دینی فرزندان (فلاح‌زاده، ۱۳۹۱، ص ۳۳) و همچنین انواع روابط والد — فرزندی بر انتخاب راهبردهای اجتناب، تبعیت و تبعیت نکردن از والدین توسط فرزندان مؤثر است (پوردهقان، منصور و باقری، ۱۳۹۵، ص ۱۷۰).

یکی دیگر از منابع مهم و اثرگذار بر شکل‌گیری هویت، ارزش‌ها و نگرش‌های حاکم بر فرهنگ جامعه است که در قالب مجموعه هنجارها و آداب و رسوم عام و مشترک مانند شیوه معماری، سنت‌ها، اعیاد و اسطوره‌ها، عرف و زندگی عمومی مردم در هر جامعه انعکاس می‌یابد. فرهنگ، شناسنامه یک ملت و عامل تمیز یک جامعه از سایر جوامع است و هویت فرهنگی هر ملتی سندی تاریخی است که بیانگر تلاش‌ها و نوآوری‌ها، فراز و فرودهای افتخارآمیز یا عبرت‌آموز گذشته و حال یک ملت محسوب می‌شود (سعیدی و کیا، ۱۳۸۵، ص ۱۲۸). هر فرد با درک و شناخت از فرهنگ ملی و تلاش برای توسعه و اشاعه آن (مسلم‌نژاد و قاسم‌پور، ۱۳۹۷، ص ۴)، اقدام به بازنگری، بازسازی و نوسازی می‌کند تا بتواند آن فرهنگ را از حیث ساختار، محتوا، شرایط زمانی، میزان تطابق با پدیده‌های تازه و نوظهور، عادات و آداب و رسوم و مبانی اعتقادی و به‌ویژه تعامل با سایر فرهنگ‌ها، هماهنگ کند (احمدی، راشد‌محصل و بیات، ۱۳۹۰، ص ۱۳). نیازی، افرا، نژادی و سخایی (۱۳۹۷، ص ۱۶) در زمینه رابطه عوامل خانوادگی با هویت فرهنگی فرزندان معتقدند که سرمایه فرهنگی خانواده، تأثیر خانواده بر جامعه‌پذیری فرزندان و روش‌های تربیتی مقتدرانه والدین با هویت فرهنگی جوانان ارتباط دارد. نتایج پژوهش‌های مرتبط با حوزه هویت فرهنگی بیانگر این است که چندگانگی منابع هویتی و قرائت‌های متفاوت از آن‌ها، زمینه شکاف ایدئولوژیکی مانند ترویج فساد، اباحه‌گری و مصلحت‌اندیشی‌های کاذب، دنیاطلبی و سیاست‌زدگی در هویت فرهنگی را فراهم می‌کند (حسینی، ۱۳۹۵، ص ۷۲). همچنین الگو بودن مربیان آموزشی و شناخت و آگاهی دادن به متربی (نادری، ماهرزاده، سجادی و صمدی، ۱۳۹۷، ص ۹؛ باقری و زارعیان، ۱۳۹۲ و ادريس، حسن، یعقوب، گیل و اول، ۲۰۱۲) و وجود شبکه‌های اجتماعی مانند ماهواره و اینترنت بر شکل‌گیری هویت فرهنگی جوانان نقش اساسی دارد (شریف‌زاده، میرمحمدتبار و سهرابی، ۱۳۹۴ و عدلی‌پور، قاسمی و کیان‌پور، ۱۳۹۲). وجود ارتباط بین هویت دینی جوانان

در ابعاد عاطفی، اعتقادی، شناختی و عملکردی با حفظ میراث فرهنگی و هویت ملی آن‌ها (پنجه‌پور، معمار و شیخ، ۱۳۹۴، ص ۱۹۲) به اثبات رسیده و همچنین تأثیر تعامل بافت فرهنگی جامعه و جنسیت بر شکل‌گیری هویت نوجوانان و جوانان (حجازی و فارسی‌نژاد، ۱۳۹۰، ص ۳۶) از دیگر عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هویت فرهنگی نسل جوان ایرانی به حساب می‌آید.

براساس شواهد و پژوهش‌های موجود، هویت اجتماعی نیز یکی دیگر از عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هویت است. هویت اجتماعی از منظر میدانی به معنای عضو و جایگاه افراد در گروه‌های اجتماعی و از نظر پارسونز^۱، میزان مشارکت شخص در گروه‌های اجتماعی است (حقیقت، ۱۳۹۷، ص ۹۲) و در واقع تعریفی است که فرد از احساس «چه» یا «که» بودن خود در جامعه دارد (هال، ۱۹۹۶). تعیین هویت اجتماعی افراد باتوجه به شرایط تاریخی، جغرافیایی، فرایندهای جامعه‌پذیری، گفتمان‌های حاکم، روابط اجتماعی، رسانه‌ها و سیاست‌های فرهنگی صورت می‌گیرد (طالبی، دهقان و نوروزی، ۲۰۲۰؛ کاروانی، ۱۳۹۷؛ افشانی و موسوی ندوشن، ۱۳۹۶، ص ۱۲۲ و جنکینز، ۱۹۹۶، ترجمه یاراحمدی، ۱۳۸۱). همچنین وابستگی‌های اجتماعی، کسب هویت موقعیتی و گزینشی فرد منجر به بروز و ظهور ویژگی‌های خاصی می‌شود که زمینه‌سازگاری و انطباق فرد با جامعه و کسب جایگاه اجتماعی را فراهم می‌کند (جعفرزاده و حیدری، ۱۳۹۳، ص ۶۶ و صالحی عمران، ۱۳۸۷، ص ۷۴).

اساس هویت انسانی و ملی به معنای داشتن آگاهی مشترک و احساس تعلق افراد به سرزمین، ادبیات، زبان، دین و مذهب، دستاوردها و میراث گذشته است (مهرابی کوشکی، امام‌جمعه‌زاده، مسعودنیا و ربانی خوراسگانی، ۱۳۹۵، ص ۵۶). در ساخت هویت ملی و تغییر لایه‌های آن، تحولات سیاسی درون‌زا از قبیل ایدئولوژی، فرهنگ، اندیشه و بحران و امنیت ملی در هویت «ما»ی ایرانی و نظام حاکم بر جهان نقش دارند. سرزمین تاریخی ایران به سبب موقعیت جغرافیایی‌اش کانون فرهنگ‌ها و تمدن‌های گوناگون بوده و این وضعیت زمینه‌ساز تنوع هویتی در کشور ما شده است (فرزبد، رضایی و جانعلی‌زاده چوب‌بستی، ۱۳۹۷، ص ۱۸). در نگرش اسلامی، تأکید خداوند متعال بر تألیف قلوب، رفع اختلافات قومی - نژادی و ایجاد انسجام و همبستگی (آل عمران، ۶۴)، آزادی و عدالت اجتماعی و توجه به تنوعات فرهنگی - هویتی در اسلام و حقوق آن‌ها به عنوان شهروندانی برابر (نحل، ۲۶)، مبین اهمیت جنبه‌های مختلف هویت است. پژوهش‌های متعددی همبستگی مثبت بین عواملی مانند تعلق اجتماعی، وضعیت تأهل، سطح اجتماعی و اقتصادی، محرومیت نسبی، سرمایه اجتماعی و جهت‌گیری مذهبی (آقایپور، ۱۳۹۱، ص ۱۵۸) و خودباوری ملی را با هویت ملی و قومی نوجوانان و جوانان (رسول‌زاده و شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۲، ص ۱) گزارش می‌کنند.

ایرانیان پس از ورود اسلام به کشور و پذیرش و جذب آن، با استفاده از ویژگی‌های اخلاقی فرهنگ ایرانی توانستند همراه با تحکیم هویت ایرانی، به هویت دینی خود معنای جدیدی ببخشند و فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی را بارور کنند (میر، ۱۳۹۲، ص ۵۶۳). قرآن کریم در این باره از سه عنصر اعتقاد، اخلاق و اعمال که

1- Mead

2- Parsons

از ارکان سازنده هویت دینی است، یاد می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۷۹، ص ۳۴۰). از نظر رهبر انقلاب، دین در مقابل ملیت قرار نمی‌گیرد؛ بلکه یکی از ارکان مهم فرهنگ و هویت ملی محسوب می‌شود و جامعه بدون تقوا و دین از خود هویتی ندارند (به نقل از خرمشاد و مهرجردی، ۱۳۹۶، ص ۲۱۲). هانتینگتون^۱ معتقد است میل و گرایش فطری انسان به خداوند می‌تواند به زندگی فردی و اجتماعی او جهت داده و علاوه بر هدفمندی و خدامحوری در زندگی، احساس تعهد و مسئولیت‌پذیری در قبال ارزش‌ها و باورهای دینی به‌وجود آورد (هانتینگتون، ۱۹۹۶، ترجمه حمید رفیعی، ۱۳۷۸، ص ۷۱). هویت اسلامی مهم‌ترین عنصر تقویت همبستگی اجتماعی بین افراد جامعه است و احساس تعلقی است که به‌واسطه اشتراکات در برخی از عناصر فرهنگی و شبه فرهنگی در افراد جامعه ایرانی ایجاد شده است. همراهی دراز مدت دین مبین اسلام با عناصر فرهنگ ایرانی موجب شده که ایرانیان دین‌مدار بین تعلقات ایرانی و اسلامی خود تعارضی مشاهده نکنند (حاجیان، ۱۳۹۱، ص ۱۴۳). بنابراین به نظر می‌رسد ایجاد نگرش تقابلی بین هویت ایرانی و هویت اسلامی در جوانان و تأکید افراطی بر هر کدام از آن‌ها موجب می‌شود که در شکل‌گیری هویت، ایرانی بودن و اسلامی بودن به‌عنوان دو پدیده مجزا در نظر گرفته شوند (احمدی، ۱۳۹۵، ص ۲۱). نتایج پژوهش‌های انجام شده در زمینه هویت ایرانی - اسلامی، نشان‌دهنده ارتباط مثبت بین ابعاد دین‌داری با بهزیستی روان‌شناختی جوانان است. یافته‌های اکبری (۱۳۹۹، ص ۶۰) نشان داد که هویت اسلامی بخشی از هویت ایرانی است و ریشه در تاریخ دین‌داری مردم ایران داشته و از شاخص‌های اعتقادی، رفتاری، سیاسی، تاریخی و فرهنگی نشأت گرفته است. همچنین در رابطه با میزان اثرپذیری هویت دینی جوانان از محصولات رسانه‌های خارجی، نتایج پژوهش‌ها نشان دادند که رابطه منفی و معکوس بین دین‌داری و مدت زمان استفاده از رسانه‌های خارجی و اینترنت وجود دارد (مرادی و خان‌محمدی، ۱۳۹۹، ص ۱۲۲ و قاسمی و احمدی، ۱۳۹۵، ص ۴۰).

از آنجا که هویت ایرانی - اسلامی ایرانیان در برهه‌های مختلف تاریخی تحت تأثیر شرایط سیاسی - اجتماعی حاکم بر آن دوره قرار گرفته است، پس از پیروزی انقلاب اسلامی در اسناد بالادستی نظام جمهوری اسلامی ایران به‌ویژه الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، تلاش شده با عنایت به هر دو وجه ایرانیت - اسلامیت، به شناسایی هر دو بعد پرداخته شود. بنابراین با توجه به اهمیت موضوع، پژوهش حاضر درصدد پرداختن به بررسی عوامل تعیین‌کننده هویت ایرانی - اسلامی جوانان کشور از دیدگاه صاحب‌نظران و متخصصان حیطه‌های علمی مرتبط با موضوع پژوهش است.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر پدیدارشناسی با رویکرد توصیفی (تجربی)^۲ بود. روش پژوهش پدیدارشناسی، ماهیت معنی‌نهمته در تجربیات را آشکار می‌سازد و محور اصلی پژوهش است (خدرویسی رنگریز، صلواتی و سلطان‌پناه، ۱۳۹۸، ص ۱۴۳) و مناسب‌ترین روش برای شناخت عمیق تجربه و معنای یک مفهوم پیچیده و

1- Huntington

2- phenomenology

چندبعدی همانند هویت به حساب می‌آید. بیشتر مطالعات کیفی بر این عقیده استوارند که به دست آوردن دانش درباره انسان‌ها از طریق توصیف تجربه انسانی به همان صورتی که توسط افراد تجربه‌کننده توصیف می‌شود، امکان‌پذیر است (محمدپور، ۱۳۹۲، ص ۳۴). براین اساس در بخش کیفی پژوهش حاضر، از روش پدیدارشناسی توصیفی استفاده شد.

به منظور نمونه‌گیری در این پژوهش، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد و شرکت‌کنندگان از نمونه در دسترس انتخاب شدند. باتوجه به اشباع داده‌ها و اشباع نظری، جامعه آماری شامل ۱۱ نفر از اساتید و متخصصان مرتبط با حوزه پژوهش در سال ۱۳۹۸ بودند. به‌منظور گردآوری داده‌ها باتوجه به هدف پژوهش از مصاحبه نیمه ساختار یافته استفاده شد که مدت زمان هر مصاحبه بین ۴۰ تا ۹۰ دقیقه بود. فرایند کدگذاری داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA و به‌روش کلایزی^۱ (کرسول^۲، ۲۰۰۷، ترجمه دانایی‌فرد و کاظمی، ۱۳۹۴، صص ۱۹۴-۱۹۳) تحلیل شد. در مرحله کدگذاری باز، ۳۳۵ کد اساسی و در فرایند کدگذاری محوری، ۴۱ کد نظری در قالب زیرمقولات و در مرحله کدگذاری انتخابی ۱۲ کد هسته‌ای در قالب مقولات استخراج و طبقه‌بندی شدند. سپس تمامی مقولات ذیل ۵ مفهوم اصلی شامل عوامل فردی، خانوادگی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی - اجتماعی قرار گرفتند.

یافته‌های پژوهش

در این بخش، متن حاصل از پیاده‌سازی مصاحبه‌ها در فرایند ۳ مرحله‌ای کدگذاری مورد تحلیل قرار گرفت و کدهای احصاء‌شده در جداول زیر در قالب مفاهیم و مقولات طبقه‌بندی و ارائه شده است.

جدول ۱. عوامل فردی مؤثر بر هویت ایرانی - اسلامی جوانان

کدگذاران	متن مصاحبه	زیرمقوله	مقوله	مفهوم	
۸، ۶، ۵، ۲	هویت‌یابی رابطه مستقیمی با قدرت انتخاب دارد. جوان با حس توانمندی و جسارت می‌تواند چشم‌انداز و راهبردهایی را پیش روی خود به‌وجود آورد. دوست، شغل و همسری که انتخاب می‌کند و تصمیم‌گیری که او شخصاً در عرصه‌های مختلف زندگی انجام می‌دهد، همه به نوبه خود نقش‌آفرین بوده و مسیر رسیدن به هویت منسجم را برای او هموار می‌کند.	انتخابگری	تکالیف رشدی	عوامل فردی	هویت ایرانی - اسلامی جوانان
۲	جوان در دوره جوانی در مقایسه با افرادی که در دو طرف این محدوده سنی قرار دارند، تفاوت دارد. او دارای ویژگی، تکالیف و مشغله‌های مختص خودش است. ایجاد چالش‌هایی مانند تحصیلات، انتخاب رشته، پیدا کردن شغل و ازدواج از تکالیف	تصمیم‌گیری			

کدگذاران	متن مصاحبه	زیرمقوله	مقوله	مفهوم
	رشدی این دوره است. حوادث و اتفاقاتی که در این دوره سنی برای جوان اتفاق می‌افتد، می‌تواند به شدت هویت او را تحت تأثیر قرار دهد.			
۵، ۳، ۱۰	از خصوصیات یک انسان موفق، جهت‌گیری حق‌مدارانه و سازگاری با محیط پیرامون خود است. وقتی فرد در دهه اول زندگی هویت سالم کسب کند، در دوره‌های بعدی زندگی نیز باور مثبت نسبت به خود و جامعه داشته و نگرش او به نظام اجتماعی حق‌مدارانه است.	حق‌مداری		
۷، ۵، ۳، ۲	مشکل کسب هویت در ارزش‌گذاری اولیه فرد است. وقتی والدین فرزند را با مشکلات زندگی و جامعه آشنا نکنند، او بدون نظارت رشد و نمو کرده و در قبال عملکرد خود مسئولیت ندارد. در نتیجه فرد بسیار تکانشی و بی‌مسئولیت تربیت خواهد شد. وقتی جوان با مشکلات جامعه آشنا نیست، دارای اعتماد به نفس کاذب است و در نتیجه بی‌ادب و گستاخ می‌شود؛ به طوری که برای هیچ چیز احترام قائل نیست. جوان با مشاهده تضاد بین ارزش‌های خانواده و جامعه با کمترین فشار و سختی، نظام هویتی‌اش فرو ریخته و سرگشته و پریشان می‌شود.	سرردگمی هویت		
۲ و ۳	محیط خانه به‌عنوان نخستین محیط اجتماعی بوده و میزان پذیرش و نگرشی که والدین نسبت به برآورده کردن تقاضاها و تربیت فرزند دارند، موجب تقویت خودپنداره و شکل‌گیری اعتماد به نفس و هدفمندی نسبت به خودش و محیط اطراف او می‌شود.	خودپنداره مثبت		
۸، ۶، ۳، ۲	هویت، فرایند کشف کردن و رسیدن به شناخت «خود» است. فرد زمانی قدرت پیدا می‌کند که از خودش و نیازهایش آگاهی داشته و بتواند ابراز وجود کند و به استقلال شخصی برسد.	خودآگاهی		
۸، ۳، ۲، ۱	عزت نفس به‌عنوان یکی از ارکان مهم و تأثیرگذار در شکل‌گیری هویت فردی بوده و به خودارزشمندی فرد اشاره دارد. توجه به رشد عزت نفس و تقویت آن در دوره‌های مختلف زندگی، احساس مثبت معناداری زندگی را افزایش داده و سطح عملکرد فرد را ارتقاء می‌بخشد. توجه به نیازهای فردی و تلاش برای شکل‌گیری خودپنداره مثبت و خودآگاهی در دوران کودکی و نوجوانی توسط خانواده و نظام آموزش و پرورش، نقش والایی در افزایش عزت نفس و خودباوری فرد دارد.	عزت نفس	خودباوری	

جدول ۲. عوامل خانوادگی مؤثر بر هویت ایرانی - اسلامی جوانان

مفهوم	مقوله	زیرمقوله	متن مصاحبه	کدگذاران	
هویت ایرانی - اسلامی جوانان	عوامل خانوادگی	کارکرد رشد محور خانواده	انتقال ارزش‌ها در خانواده	اسلام اصالت را به خانواده به‌عنوان نخستین و اصلی‌ترین پایگاه اجتماعی داده است. باتوجه به اینکه در هفت سال اول زندگی فرزند سیادت می‌کند و هویت‌یابی او صورت می‌گیرد، والدین باید نظام ارزشی خود را به شکل محکم به فرزند خود منتقل کنند. خانواده نقش تسهیل‌کننده و حمایت‌کننده در هویت‌یابی فرد دارد. والدین به‌عنوان بهترین الگوی تربیتی، با گذاشتن یک طیف عملکرد برای فرزند و پرهیز از رفتارهای افراطی و با برنامه‌ریزی و معرفی درست الگوهای فرهنگی، اجتماعی و دینی می‌توانند نظام ارزشی خود را به فرزند خود انتقال دهند.	۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱
			ایجاد زمینه رشد جسمانی و روانی	رشد جسمی و رشد معنوی فرد در خانواده اتفاق می‌افتد.	۳، ۵، ۶، ۱۰
			آموزش مهارت‌ها به فرزندان	آموزش انجام کارهای شخصی، استفاده از دستاوردها و تجربه‌های دیگران، تاب‌آوری و مقاومت و حق‌پذیری را در خانواده تقویت می‌کند.	۱، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۱
			تقویت منبع کنترل درونی فرزندان	کنترل درونی در فرد رضایت ایجاد می‌کند. والدین باید از همان کودکی منبع کنترل درونی فرزند را تقویت کرده و احساس شعور و شور را نسبت به انجام فرایض دینی بدون اینکه کنترل بیرونی صورت بگیرد، به‌وجود آورند.	۳
			ایجاد عادت‌های پسندیده	والدین باید در تمام مراحل رشد فرزند خود به این مسئله توجه کنند که ایجاد و تقویت باورها، خدانشناسی و دین‌داری و عادت‌های پسندیده جزو فرهنگ و ارکان اصلی تربیت است. آن‌ها باید فرزند خود را مسئولیت‌پذیر و محاسبه‌گر تربیت کنند تا تربیت درست مذهبی و خداواری داشته باشد.	۵، ۹، ۱۰
			تقویت مسئولیت‌پذیری در فرزندان	خانواده برای آماده شدن و پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی، باتوجه به سن و شرایط فرزند با او مشورت کنند. خانواده باید به جوان مسئولیت داده و برای تقویت عزت نفس و اجتماعی شدن و کسب تجربه، از او انتظار داشته باشند.	۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱

کدگذاران	متن مصاحبه	زیرمقاله	مقاله	مفهوم	
۶	والدین با عنایت به تعلیم و تربیت فرزند خود و با ارائه الگوهای درست مصرف، صرفه‌جویی و قناعت را به او یاد داده و از زیاده‌خواهی او ممانعت کنند.	آموزش مدیریت اقتصادی			
۱۰، ۷، ۴، ۳	هدفمندی، اراده، امید، اعتماد و آموزش نظم و ترتیب نیروهای اساسی هستند که باید در دوران طفولیت (در پنج سال اول زندگی)، آدمی شکل گرفته و در فرد مستقر شود.	پرورش هدفمندی و اراده			
۹، ۵، ۴	در نظام تربیتی اسلام باید اعتقاد به خداوند و روح‌دین‌داری و ارتباط با قرآن و آموزه‌های دینی را تقویت و فرزند را حق‌پذیر تربیت کنند. جوان علاوه بر توجه به نیازهای مادی خود، به همدلی و نیکی به دیگر انسان‌ها توجه داشته و جهان آخرت را باور داشته باشد.	آموزش ارزش‌های دینی			
۷، ۶، ۳، ۲، ۱۱	اگر والدین بخواهند فرزندان را داشته باشند که به نظام ارزشی خانواده پایبند باشند، در مرحله اول باید نظم را در خانه برقرار کنند و دیگر اینکه باید رعایت‌کننده اصول و قواعدی باشند که برای خانواده تعریف شده است.	قوانین خانواده			
۷، ۶، ۳، ۲، ۱۱	ظاهر و باطن رفتار و عملکرد والدین باید یکی باشد. جایگاه فرزند خود را بشناسند و به روابط خود و فرزندان توجه کنند. والدین باید حقوق فرزند را با توجه به تفاوت جنسیت او رعایت و از افراط و تفریط خودداری کنند.	توجه به حقوق فرزندان			
۷، ۳، ۲، ۱، ۱۱، ۱۰	والدین باید از نظر عاطفی به هم نزدیک بوده و در حضور فرزندان با هم مخالفت نکنند و مراقب ارتباطات بیرونی اعضای خانواده باشند. مشارکت پدر و مادر در انتخاب سبک‌های فرزندپروری در هویت‌یابی و هدایت فرزندان اهمیت دارد.	ارتباط مناسب والدین با یکدیگر	ویژگی‌های خانواده کارآمد	عوامل خانوادگی	هویت ایرانی - اسلامی جوانان
۷، ۳، ۲، ۱، ۱۱، ۱۰، ۸	محیط خانواده جایی است که فرد در آن ماهیت خودش را پیدا می‌کند. والدین با ارتباط خوب خود، با منطق و محبت کردن به فرزندان خود می‌توانند او را بیشتر به سمت خانواده سوق دهند یا در صورت لزوم، نقدهایی هم به او داشته باشند.	رابطه والد - فرزند			
۴، ۳، ۲، ۱۱	نقش والدین به‌عنوان تسهیل‌کننده هویت اجتماعی فرزند این است که آنچه را به فرزند مربوط می‌شود، ارزشمند دانسته و به تقویت نگرش او نسبت به دوستان، بستگان، محیط‌های آموزشی و نظام اجتماعی بپردازند. از دیگر وظایف والدین، آشنایی فرزند خود با جنبه‌های دیگر هویت مانند هویت ملی و دینی است.	نقش خانواده در شکل‌گیری هویت اجتماعی			

کدگذاران	متن مصاحبه	زیرمقوله	مقوله	مفهوم
۱۰، ۸، ۵، ۱	فقدان تعامل مثبت بین والدین و جدایی آن‌ها از یکدیگر اساس تشکیل هویت غیرمنسجم در فرزندان است. وقتی والدین به ارزش‌های قابل قبول فرزندان احترام نگذاشته و او را مدام امر و نهی کنند، موجب بروز سرکشی و طغیان علیه والدین شده و انتقال هویت سالم صورت نمی‌گیرد. زمانی که فرد آموزه‌هایش کافی نباشد، قادر به تشخیص هنجار از ناهنجار نیست و ممکن است به بیراهه برود.	ارتباط ناکارآمد والد - فرزند	ناکارآمدی روابط در خانواده	
۳، ۲	ایجاد محدودیت و کنترل زیاد و نظارت مداوم والدین در مراقبت از فرزند، تخریب‌کننده هویت و موجب وابستگی او به والدین می‌شود. فرد دارای هویت وابسته، تابع اعمال و رفتار والدین بوده و هویت را به صورت ضبط شده از والدین کسب می‌کند.	کنترل‌گری افراطی		

جدول ۳. عوامل فرهنگی مؤثر بر هویت ایرانی - اسلامی جوانان

کدگذاران	متن مصاحبه	زیرمقوله	مقوله	مفهوم
۸، ۴۶، ۳، ۱ ۱۰	از دید تخصصی، نقش سازمان‌های آموزشی در هویت‌یابی نوجوانان و جوانان در کنار خانواده قابل توجه است. کفایت و شایستگی از «من» به «ما» رسیدن را نظام آموزشی به فرد می‌دهد. دانشگاه‌ها و مدارس باید بهترین ساختار را داشته باشند و از افراد با سواد با توانمندی زیاد استفاده شود. نظام آموزشی باید در سطوح مختلف آموزشی با ارائه مطالب مفید در کتاب‌های درسی و فرهنگی یا هر کار پژوهشی که در اختیار افراد قرار می‌دهد، به هویت‌یابی آن‌ها کمک کند. مطالب آموزشی باید به گونه‌ای باشد که مطالب در ذهن افراد جایگزین شده، به تسهیل هویت‌یابی درست آن‌ها کمک کند و مانع تربیت تک‌بعدی افراد شود.	نقش سازمان‌های آموزشی در هویت‌یابی	فرصت‌های نظام آموزشی	عوامل فرهنگی
۶، ۵، ۴، ۲ ۱۱، ۸	نقش معلمین و اساتید به‌عنوان الگوی مناسب در محیط‌های آموزشی، هدایت‌گر و تسهیل‌کننده هویت نسل بعدی است. مربی باید خودش دارای هویت رشدیافته باشد و تخصص لازم آموزش دادن و روش تربیتی صحیح را بلد باشد. مربی می‌تواند موجب پرورش متربی برای رسیدن به یک هویت منسجم شود.	نقش الگویی مربیان		
۶، ۵، ۴، ۲ ۱۱، ۸	معلم باید دارای خلق عظیم بوده و به شغل خود متعهد و علاقه‌مند باشد. داشتن دیدگاه مثبت مربی نسبت به متربی و همدلی کردن و پذیرش او، ارزش‌های درونی او را فعال و ارتباط قوی و صمیمی بین آن‌ها ایجاد می‌کند.	ویژگی‌های شخصی / ارزشی معلمان		

هویت ایرانی - اسلامی جوانان

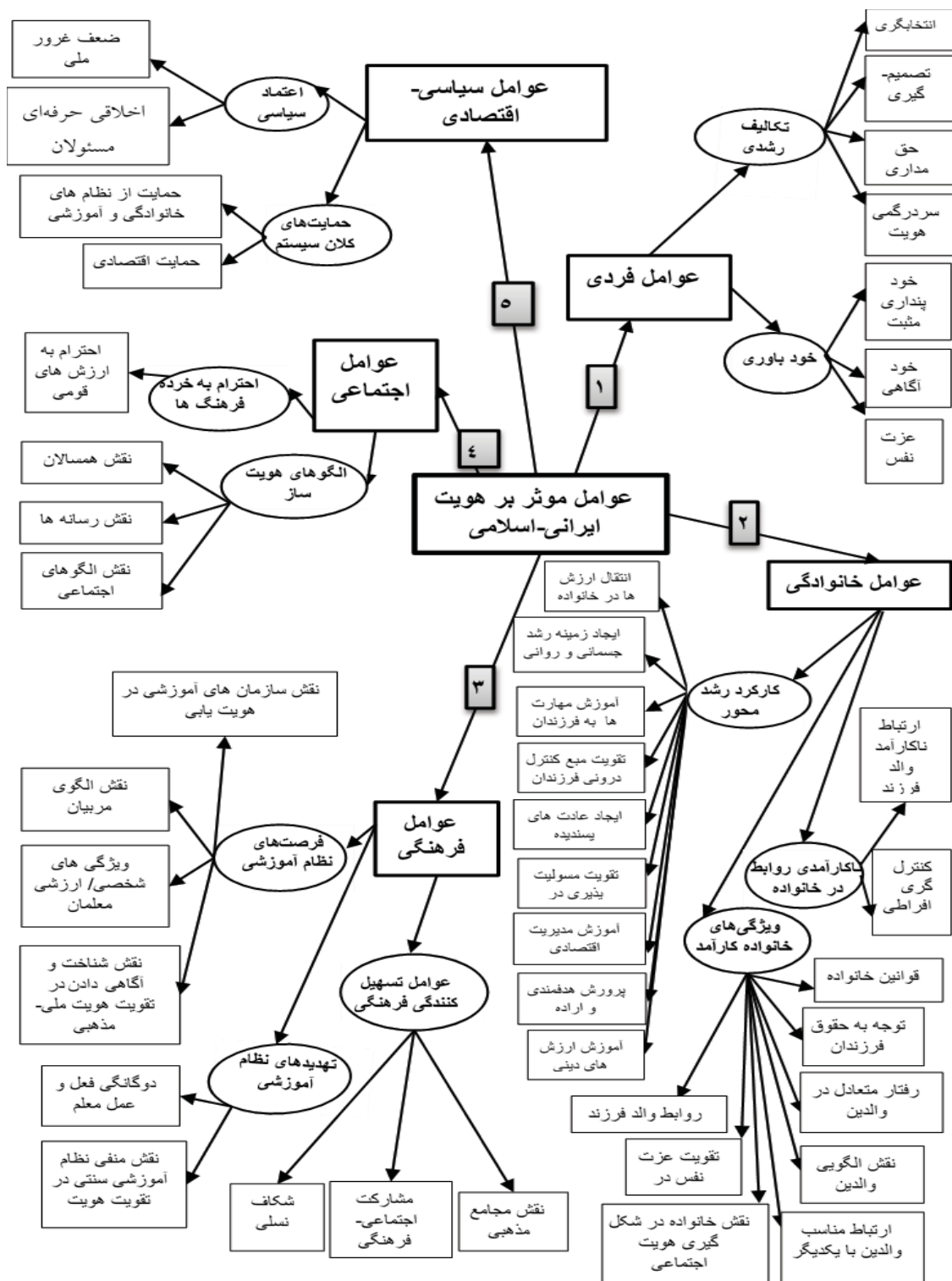
کد گذاران	متن مصاحبه	زیرمقوله	مقوله	مفهوم	
۶، ۵، ۱، ۱۱	با شناخت و آشنا کردن مرتبی با میراث فرهنگی، آن‌ها را در مقابل هجمه فرهنگی واکسینه کنید. آشنایی با اساطیر، اندیشمندان، مشاهیر و مشارکت دادن جوانان در فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی، اعتماد اجتماعی آن‌ها را تقویت و از نسبت دادن دین به عملکرد افراد ظاهر فریب خودداری کنند.	نقش شناخت و آگاهی دادن در تقویت هویت ملی - مذهبی			
۶، ۵، ۴، ۱۱	وقتی معلم و استاد در تعاملات خود افراطی عمل کرده و مجاز دینی را غیرمجاز بیان می‌کند و با خودش تعارض دارد و قول و فعلش با هم در تضاد است، بنابراین نمی‌تواند مسئول تربیت و هدایت جوانان باشد.	دوگانگی قول و عمل معلم	تهییدهای نظام آموزشی		
۹، ۸، ۳	در جامعه ما تفاوت بین نظام آموزشی و دانش‌آموزان بدین جهت است که نظام آموزشی ما سنتی، کهنه و بیمارگونه است و بعد از انقلاب اسلامی براساس هویت ایرانی - اسلامی اصلاح نشده است.	نقش منفی نظام آموزش سنتی در تقویت هویت			
۴، ۳، ۲، ۱، ۵ ۷، ۶،	نقش سیستم‌های آموزشی غیر آکادمیک مانند مساجد، در کنار محیط آموزشی (مدرسه و دانشگاه) مهم است. این‌ها سیستم‌هایی هستند که به‌نوعی روی شکل‌گیری هویت افراد مؤثرند.	نقش مجامع مذهبی			
۴، ۳، ۱، ۹، ۶	بسیاری از جوانان عصر ما فهم سیاسی قوی و درستی از مسائل سیاسی و اجتماعی اطراف خود داشته و رفتارهای پخته‌ای از خود بروز می‌دهند. در محیط آموزشی اگر بخواهیم جوان خودش به‌عنوان یک کنشگر وارد فعالیت‌های فرهنگی شود، باید مربیان و عوامل آموزشی با مشارکت جوانان، برنامه‌های فرهنگی مورد نیاز آن‌ها را طراحی کنند.	مشارکت اجتماعی - فرهنگی	عوامل تسهیل‌کننده فرهنگی	عوامل فرهنگی	هویت ایرانی - اسلامی جوانان
۶، ۴، ۳، ۱۱، ۱۰، ۸	انفجار اطلاعات و پیشرفت علم و فناوری و صنعتی شدن جامعه، بر شکل زندگی افراد و روابط بین اعضای خانواده تأثیر گذاشته است. امروزه نقش قیومیت پدر در خانواده کمرنگ‌تر و جایگاه مادر به‌عنوان سمبل مهر و عاطفه، دیگر مانند گذشته نیست. وقتی فرزند شاهد تعارض والدین با یکدیگر باشد، آن‌ها را آدم‌های موثقی برای نظام الگویی خود که بتواند در هویت‌یابی از آن نقش بگیرد، نمی‌بیند. بعضی از والدین در عصر حاضر متناسب با شرایط زمانه سواد رسانه‌ای ندارند و نسبت به تکنولوژی جدید بیگانه هستند و نمی‌توانند خودشان را با نیازهای جوان خود تطبیق دهند.	شکاف نسلی			

جدول ۴. عوامل اجتماعی مؤثر بر هویت ایرانی - اسلامی جوانان

کدگذاران	متن مصاحبه	زیرمقوله	مقوله	مفهوم	هویت ایرانی - اسلامی جوانان
۱، ۲، ۵، ۹، ۱۰	افراد پایبند به آداب و رسوم و سنت‌ها، هویت قومی خود را حفظ کرده و به آن‌ها احترام می‌گذارند. در کشور ما خرده-فرهنگ‌ها، گویش‌های مختلف، قدرت و رشد متقابل ایجاد کرده و به هویت ملی ما غنا بخشیده است. دولت می‌تواند با توجه به تاریخ و در نظر گرفتن جنبه‌های مثبت و منفی آن و رعایت حقوق قومیت‌ها به امور مورد نیاز اقوام مختلف رسیدگی کند.	احترام به ارزش‌های قومی	احترام به خرده‌فرهنگ‌ها	عوامل اجتماعی	
۱، ۲، ۴، ۷، ۸، ۱۰	زمانی که فرد از سن کودکی فاصله می‌گیرد، نقش همسالان و دوستان و افراد در درون و بیرون از محیط آموزشی و ارتباط با آن‌ها روی هویت‌یابی‌اش بسیار تأثیر دارد. فرد در دوره نوجوانی و دوره گذر از آن، با توجه به اینکه با چه کسی باشد، حالش خوب است. جوان به تدریج از طریق اولویت‌بندی شبکه‌های اجتماعی - فرهنگی، دوست صمیمی خود را انتخاب می‌کند و با رفتار مناسب کردن و گذراندن اوقات خود با او، هویت فردی خود را فرم و شکل می‌دهد.	نقش همسالان	الگوهای هویت‌ساز		
۲، ۳، ۴، ۱۱	رسانه‌ها و شبکه‌های مجازی از عوامل قدرتمند در شکل‌گیری هویت نوجوانان و جوانان هستند و نقش جدی در انتقال فرهنگ داشته و از عوامل تقویت‌کننده یا تضعیف‌کننده هویت به حساب می‌آیند. رسانه‌ها بسیاری از مسائل اخلاقی را بدون پرده نشان می‌دهند که می‌تواند در هویت‌یابی فرزندان مؤثر باشد. رسانه‌ها موضوعی را که مغایر با ایدئولوژی افراد است به مخاطب خود با زبان فیلم القاء کرده و تحلیل پیام را به‌عهده گیرنده پیام می‌گذارند.	نقش رسانه‌ها			
۴، ۵، ۶، ۸	آدمی در زندگی خودش به دنبال الگوهایی است که از آن‌ها نقش بگیرد. الگو در جایگاه همسالان، معلم، مسئول مملکتی، امام جماعت محل، هنرپیشه، فوتبالیست، شعرا و اساطیر و هر کسی دیگر که بتواند روی رفتار و تکوین هویت‌یابی افراد اثرگذار باشد، مهم است.	نقش الگوهای اجتماعی			

جدول ۵. عوامل سیاسی - اقتصادی مؤثر بر هویت ایرانی - اسلامی جوانان

مفهوم	مقوله	زیرمقوله	متن مصاحبه	کدگذاران
هویت ایرانی - اسلامی جوانان	عوامل سیاسی - اقتصادی	ضعف اعتماد سیاسی	بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، بعضی از سیاستمداران در کشور به نام اینکه اسلامی بودن مقدم بر ایرانی بودن است و به‌عنوان تقویت هویت اسلامی، تاریخ گذشته و خدمات و کارهای مثبت انجام شده توسط دولت‌های قبلی را نادیده گرفته و وانمود کردند که در گذشته ایران هیچ جنبه مثبت و روشنی وجود ندارد. بعضی افراد در سال‌های بعد از پیروزی انقلاب با سیاه‌نمایی‌ها و حذف کردن، احساس تعلق به کشور و ملت و اعتماد اجتماعی در بین مردم را کاهش دادند و غرور ایرانی بودن را از افراد سلب کردند. نداشتن هویت ایرانی - اسلامی یا انکار کردن آن توسط برخی از جوانان، به عملکرد و نقش سیاست‌گذاران، مسئولین و برنامه‌ریزان نظام برمی‌گردد.	۱، ۲، ۴، ۵، ۸، ۹، ۱۱
		اخلاق حرفه‌ای مسئولان	اخلاق حرفه‌ای شاخصه‌هایی را نشان می‌دهد که فرد خودش را در آن شغل و حرفه شناسایی و نمایش می‌دهد. در اصل معرف هویت شغل و پیشه‌ای است که هر کسی آن را دارد، باید اصولش را رعایت کند. در کشور ما که جمهوری اسلامی است و می‌تواند نماد اسلام واقعی باشد، دین‌داری افراد برای مناصب عالی و حساس مهم است و افراد دارای صاحب منصب به‌عنوان یک دین‌دار واقعی باید صد در صد به اصول و فروع اسلام معتقد و پایبند باشند و در انجام آن‌ها کوتاهی نکنند.	۱، ۴، ۹، ۱۰
		حمایت‌های کلان‌سیستم	در حیطه تربیت درست و آموزش، والدین، مربی تربیتی و آموزشی زمانی می‌توانند عملکرد درستی در قبال تربیت نسل آینده داشته باشند که حکومت مرکزی، خانواده، مهد کودک و مدرسه، همسالان، بستگان و نظام‌هایی را که کودک در دهه اول زندگی تجربه می‌کند، حمایت کنند. کوتاهی و دریغ کردن دست‌اندر کاران امور و مسئولین می‌تواند از شکل‌گیری اعتماد به نفس، هدفمندی، ابتکار عمل و شایستگی فرد جلوگیری کند. باتوجه به نقش محوری دولت و کارگزاران امور کشور، توجه به استعداد، ابداعات و اختراعات جوانان موجب می‌شود که جوانان در کشور بمانند و دانش و اختراع خود را در کشور دیگری به ثبت نرسانند.	۱، ۳، ۴، ۱۰
		حمایت اقتصادی	از مسائل مهمی که در سال‌های اخیر ذهن و فکر جوانان کشور ما را به خود مشغول کرده، مشکلات و شرایط بفرنج اقتصادی است. دولت و مسئولین علاوه بر نیازهای معنوی جوانان، باید به ارزش‌های مادی و اقتصادی آن‌ها توجه کرده و شرایط را برای آن‌ها بهینه کنند تا افراد به خاطر مسائل و مشکلات اقتصادی مجبور به ترک تحصیل نشوند یا برای کار و درآمد از شهر و کشور خود مهاجرت کنند.	۱، ۲، ۵، ۶، ۱۰

نمودار ۱. عوامل مؤثر بر هویت ایرانی - اسلامی جوانان

بحث و نتیجه‌گیری

مفهوم هویت، مفهومی سهل و ممتنع بوده و به‌عنوان یکی از مفاهیم کلیدی رشد و تربیت در دوره نوجوانی و جوانی، از گستردگی بسیاری برخوردار است. تا حدی که انواع هویت فردی، اجتماعی، فرهنگی، قومی، ملی، دینی و هویت جهانی را در بر می‌گیرد. براساس دیدگاه اریکسون، از تکالیف عمده دوره نوجوانی و جوانی، دستیابی به هویت در برابر سردرگمی نقش است. به‌منظور شکل‌گیری هویت، جوان باید بتواند نیازها، تمایلات و توانمندی‌های خود را به‌گونه‌ای سازماندهی کند که قابلیت انطباق با انتظارات موجود در جامعه را داشته باشد (برک، ۲۰۰۷، ترجمه سیدمحمدی، ۱۳۸۷، ص ۱۷۲). پژوهش حاضر با هدف شناسایی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هویت ایرانی - اسلامی جوانان با رویکرد پدیدارشناسانه، به بررسی تجربه زیسته متخصصان و صاحب‌نظران حیطه‌های علمی مرتبط با موضوع پژوهش پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که از دیدگاه متخصصان، دستیابی به هویت ایرانی - اسلامی توسط جوانان، تحت تأثیر عوامل فردی، خانوادگی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی - اقتصادی است.

در این پژوهش مبتنی بر دیدگاه متخصصان، مشخص شد که عوامل فردی هویت‌ساز مشتمل بر دو مقوله تکالیف رشدی (انتخابگری، سردرگمی هویت، حق‌مداری و تصمیم‌گیری) و خودباوری (خودآگاهی، عزت نفس و خودپنداره مثبت) در شکل‌گیری هویت ایرانی - اسلامی جوانان نقش دارند. همسو با نتایج این پژوهش، یافته‌های پژوهش‌های (برزونسکی و همکاران، ۲۰۰۷ و پورابراهیم و همکاران، ۱۳۹۰)، نقش تکالیف رشدی، سردرگمی هویت، حق‌مداری و حق انتخابگری (یحیی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷؛ بهزادفر و همکاران، ۱۳۹۶ و باقری و جعفری فوتمی، ۱۳۹۵) و ابعاد مختلف خودباوری از قبیل خودآگاهی، عزت نفس و خودپنداره را در شکل‌گیری هویت مورد توجه قرار داده‌اند. در تبیین عوامل فردی مؤثر بر شکل‌گیری هویت، اریکسون (۱۹۶۸)، به نقل از رایس، ۲۰۰۱، ترجمه فروغان، ۱۳۹۴) برای نخستین بار از اصطلاح تعلیق روانی اجتماعی برای توصیف دوره آخر نوجوانی استفاده کرد که در طی آن فرد از حرکت باز می‌ایستد و به تحلیل و تجربه نقش‌های مختلف خود می‌پردازد، بدون اینکه هیچ یک از آن‌ها را با قطعیت پذیرفته باشد. هاویگ هرست (۱۹۷۲) و ۱۹۶۹، به نقل از مینیگ، ۲۰۰۲) دستیابی به استقلال و استقرار هویت را به‌عنوان مهم‌ترین تکالیف رشدی تلقی می‌کند. اسمیت (۲۰۰۳) هویت را احترام و پذیرشی می‌داند که فرد از سوی دیگران دریافت می‌کند. همچنین از نظر مزلو، ارضای نیازهای فردی و مورد توجه دیگران بودن (به‌نقل از کاوندی، صفورایی و پاریزی، ۱۳۹۱) بر هویت‌یابی فرد اثرگذار خواهد بود. کسب هویت فردی از نیازهای روانی انسان بوده و پیش‌نیاز ورود به زندگی اجتماعی است. در تأیید یافته‌های پژوهش، مؤلفه‌های خودآگاهی، خودپنداره مثبت و عزت نفس از سرمایه‌های روان‌شناختی و از عوامل تعیین‌کننده سلامت روان و بهزیستی فرد تلقی می‌شوند.

در این پژوهش، از نظر متخصصان عوامل خانوادگی مؤثر بر هویت ایرانی - اسلامی جوانان، مقوله‌های متعددی از جمله مقوله کارکرد رشدمحور خانواده (تقویت مسئولیت‌پذیری در فرزندان، انتقال ارزش‌های خانواده، آموزش مهارت‌ها، زمینه رشد جسمانی و روانی، پرورش هدفمندی و اراده، ایجاد عادت‌های پسندیده، آموزش ارزش‌های دینی، تقویت منبع کنترل درونی و آموزش مدیریت اقتصادی)، مقوله ویژگی‌های خانواده

کارآمد (ارتباط مناسب والدین با یکدیگر، رابطه والد - فرزند، تقویت عزت نفس در خانواده، قوانین خانواده، توجه به حقوق فرزندان و نقش خانواده در شکل‌گیری هویت اجتماعی)، همچنین مقوله ناکارآمدی روابط در خانواده (ارتباط ناکارآمد والد - فرزند و کنترل‌گری افراطی) است. نتایج سایر پژوهش‌ها نیز بر نقش مؤثر خانواده و تعاملات آن در تقویت هویت جوانان (فرازی و همکاران، ۱۳۹۷)، ارتباط مناسب والدین با یکدیگر (قره‌باغی، ۱۳۸۹)، سبک زندگی (آقاپور، ۱۳۹۱)، دین‌داری خانواده و سبک تربیتی مقتدرانه (زاللی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷ و اردوان و میرفردی، ۱۳۹۳) و تغییرات گفتمان و نقش شبکه‌های ارتباطی بر ارزش‌های اجتماعی خانواده (شریفی و همکاران، ۱۳۹۷ و حسین‌پور و عرب‌مؤمنی، ۱۳۹۶) تأکید دارند. در تبیین یافته‌های پژوهش، از نظر مایرز، روندها، عادت‌ها و موضع‌گیری و تعاملات والدین، سبک‌های فرزندپروری است که آن‌ها در تربیت فرزند از خود بروز می‌دهند (مایرز، ۲۰۰۸، به نقل از باقری، ۱۳۹۲)؛ همچنین بامریند در رابطه با کارکرد کنترلی خانواده معتقد است ویژگی خانواده کارآمد رفتار مقتدرانه با سطوح بالایی از مهرورزی، پاسخ‌گویی، مشوق و رفتاری با منطق است و سبک‌های فرزندپروری مستبدانه و آزادمنشانه از ویژگی‌های خانواده ناکارآمد هستند (بامریند، ۱۹۶۷، به نقل از فیاض و همکاران، ۱۳۹۴). براساس دیدگاه اسلام، برقراری اعتدال در شیوه‌های تربیت فرزند مورد توجه قرار گرفته و افراط و تفریط در محبت و سخت‌گیری از روش‌های نامطلوب تربیتی محسوب می‌شود. در نگرش اسلامی فرزندان به‌عنوان نعمت الهی نزد پدر و مادر امانت هستند و والدین مکلفند به تربیت آن‌ها در راستای مظهریت صفات الهی بپردازند (کلینی، ۱۴۱۳، ج ۶، ص ۷).

درخصوص عوامل فرهنگی مؤثر بر هویت ایرانی - اسلامی جوانان، یافته‌های پژوهش حاضر از نظر متخصصان به مقوله فرصت‌های نظام آموزشی (نقش سازمان‌های آموزشی در هویت‌یابی، نقش الگویی مربیان، ویژگی‌های شخصی / ارزشی معلمان، نقش شناخت و آگاهی دادن در تقویت هویت ملی - مذهبی) و مقوله تهدیدهای نظام آموزشی (دوگانگی فعل و عمل معلم و نقش منفی نظام آموزش سنتی در تقویت هویت)، همچنین مقوله عوامل تسهیل‌کننده فرهنگی (نقش مجامع مذهبی، مشارکت اجتماعی - فرهنگی، شکاف نسلی) اختصاص یافته است. نتایج پژوهش‌های دیگر نیز بر نقش الگویی معلمان در تقویت هویت (نادری و همکاران، ۱۳۹۷ و باقری و زارعیان، ۱۳۹۲)، تأثیر آموزش خودآگاهی بر مسئولیت‌پذیری و هویت‌یابی نوجوانان (یحیی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷؛ پیروی و رجایی، ۱۳۹۵ و گلاس، ۱۹۹۰، ترجمه ساده، ۱۳۹۷)، رابطه گسست فرهنگی - اجتماعی بین فرزندان و والدین با نارسایی هویت در فرزندان (پورده‌قمان و همکاران، ۱۳۹۵ و حسینی، ۱۳۹۵)، ارتباط هویت دینی جوانان در ابعاد مختلف با حفظ میراث فرهنگی و هویت ملی آن‌ها (پنجه‌پور و همکاران، ۱۳۹۴)، نقش اساسی آموزش و شناخت و آگاهی دادن به جوانان در شکل‌گیری و تقویت هویت ملی آن‌ها (ادریس و همکاران، ۲۰۱۲) و رابطه معکوس میزان استفاده از ماهواره و اینترنت با شکل‌گیری هویت (شریف‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴ و عدلی‌پور و همکاران، ۱۳۹۲) تأکید دارند. در تبیین نظری عوامل فرهنگی مؤثر بر هویت ایرانی - اسلامی جوانان، می‌توان به احساس تعلق به میراث فرهنگی و نمادهای ملی، میهن‌پرستی و احساس افتخار به هویت تاریخی مشترک (صالحی امیری و همکاران، ۱۳۹۳) اشاره کرد. همچنین از نظر فریدریک ویل، شکاف نسلی بین فرزندان، والدین و مربیان، حاصل شکاف ایدئولوژی، رفتاری

و موقعیتی در عصر حاضر است (به نقل از حسینی، ۱۳۹۵). در تبیین هویت ایرانی - اسلامی و تأثیر آن بر باورها و ارزش‌های ملی و مذهبی، هویت ملی مهم‌ترین عنصر شکل‌گیری جوامع بوده و پیش‌شرط ورود یک ملت به ساختار جهانی است (کبری، ۱۳۹۹).

در این پژوهش براساس دیدگاه متخصصان، عوامل اجتماعی مؤثر بر شکل‌گیری هویت ایرانی - اسلامی جوانان در قالب مقوله احترام به خرده‌فرهنگ‌ها (احترام به ارزش‌های قومی) و مقوله الگوهای هویت‌ساز (نقش همسالان، رسانه‌ها و الگوهای اجتماعی) مطرح شده‌اند. یافته‌های پژوهش‌های مرتبط با موضوع هویت اجتماعی درخصوص رابطه معکوس خودباوری ملی با بحران هویت ملی و قومی در جوانان (رسول‌زاده و شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۲)، رابطه مثبت بین هویت ملی و احترام به فرهنگ‌ها و ارزش‌های قومی در دانشجویان (فرزید و همکاران، ۱۳۹۷)، نقش رسانه‌ها و الگوهای اجتماعی در فرایند هویت‌یابی (هاشمی و هاشمی، ۱۳۹۸)، تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های سایبری بر هویت (طالبی و همکاران، ۲۰۲۰)، تأثیر تعامل دانشجویان با شبکه‌های مجازی بر هویت (کاروانی، ۱۳۹۷) و ارتباط معکوس بین دین‌داری و میزان استفاده از رسانه‌های خارجی (مرادی و خان‌محمدی، ۱۳۹۹) را نشان می‌دهند. در تبیین نظری عوامل اجتماعی، این سطح از هویت بیشتر در مباحث جامعه‌شناسی مطرح و به خصوصیات اشاره دارد که فرد آن‌ها را از طریق اشتراکات اجتماعی و عضویت در گروه‌ها کسب می‌کند (احمدلو، ۱۳۸۱). هویت ملی بیشتر ناظر به درونی کردن هویت اجتماعی است. هویت ملی فرد در فرایند جامعه‌پذیری، جزیی از شخصیت فرد شده و به احساس پایبندی، دلبستگی و تعهد مبدل می‌شود (صالحی عمران، ۱۳۸۷).

درخصوص عوامل سیاسی - اقتصادی مؤثر بر هویت ایرانی - اسلامی جوانان، متخصصان به مقوله ضعف اعتماد سیاسی (ضعف غرور ملی و اخلاق حرفه‌ای مسئولان) و مقوله حمایت‌های کلان‌سیستم (حمایت از نظام - های خانوادگی و آموزشی) اشاره کرده‌اند. یافته‌های پژوهش‌های دیگر نیز بر نقش مهاجرت جوانان به دلیل مشکلات اقتصادی و اجتماعی بر تضعیف هویت اشاره دارند (ها و جنگ، ۲۰۱۵ و مصدقی، ۱۳۹۰). متغیرهای ارزش‌های اخلاقی، عملکرد دولت و قانون‌گرایی، بیشترین سطح همبستگی با اعتماد اجتماعی (کتابی و همکاران، ۱۳۸۹) را داراست. همچنین سلامتی و عملکرد در زندگی نیز همبستگی بالایی با افزایش درک اجتماعی (بهزادفر و همکاران، ۱۳۹۶) دارد. در تبیین عوامل سیاسی - اقتصادی مؤثر بر هویت از دیدگاه رهبران انقلاب اسلامی، هویت ایرانی و اسلامی با هم سازگار بوده و بر یکدیگر تأثیر و تأثر متقابل دارند. این دو عنصر مهم در طول زمان، هویت ملی و دینی ایرانیان را به وجود آورده‌اند و ره‌آورد آن، استقلال همه جانبه و مخالفت با فرهنگ‌های بیگانه و فسادبرانگیز تمدن جدید، گرایش به اصول و هویت دینی و همبستگی ملی در برابر جنگ نرم رسانه‌ای است (خامنه‌ای، ۱۳۷۷). همچنین نتایج پژوهش‌های انجام شده نیز نشان می‌دهد که هویت ایرانی جدای از هویت اسلامی مردم ایران نیست. ارتباط مثبت بین هویت ملی و هویت قومی با میزان دین‌داری (مرادی و خان‌محمدی، ۱۳۹۹)، رعایت حقوق شهروندی، همبستگی ملی بین اقوام مختلف ایرانی و مشارکت سیاسی آن‌ها در امور کشور منجر به قانون‌گرایی، تکثر فرهنگی و تقویت الگوی پیشرفت اسلامی - ایرانی می‌شود (مرادی و ابطحی، ۱۳۹۵). در عصر حاضر، تهاجم فرهنگی نظام سرمایه‌داری و تبعات منفی سلطه‌گرانه آن بر زمینه‌های اقتصادی، سیاسی،

فرهنگی و دینی ایجاب می‌کند که پژوهش‌ها و راهبردهای متنوع و متعددی برای احیاء و تقویت هویت ایرانی - اسلامی افراد جامعه به‌ویژه جوانان انجام گیرد (نادری و همکاران، ۱۳۹۷). براساس رویکرد بریگه‌هاوس و آنترهالتر (۲۰۱۰) می‌توان گفت حمایت کلان‌سیستم از نظام آموزشی، ایجاد فرصت‌های آموزشی و توزیع منابع برای برطرف کردن نیازهای متفاوت افراد مشغول به تحصیل، نقش حمایتی مؤثری در برون‌رفت از مشکلات اقتصادی جوانان دارد (به نقل از اسلامی هرنندی و همکاران، ۱۳۹۷).

از محدودیت‌های پژوهش حاضر همچون سایر پژوهش‌های کیفی، زمان‌بر بودن انجام پژوهش و همچنین تأثیر ذهنیت پژوهشگر در تحلیل داده‌ها در فرایند انجام پژوهش است. یافته‌های این پژوهش می‌تواند تلویحات متعددی برای اساتید، دانشجویان و دست‌اندرکاران نظام آموزش عالی و سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان حوزه جوانان مطرح سازد. پیشنهاد می‌شود پژوهشگران، جایگاه هویت از دیدگاه اسلام و راهکارهای تقویت هویت و هویت‌یابی از منظر سیره معصومین (علیهم‌السلام) را مورد مطالعه و بررسی قرار دهند. همچنین در ادامه پژوهش حاضر، نحوه مشارکت خانواده، مربیان، متولیان فرهنگی جامعه، نهاد رسانه، نظام علم و فناوری و ارگان‌های سهیم در امر هویت ایرانی - اسلامی به‌صورت عملیاتی مورد پژوهش قرار گیرد. موضوع هویت ایرانی - اسلامی در اسناد و مدارک و کتاب‌های درسی مورد استفاده نوجوانان و جوانان نیز مورد توجه باشد. در پایان ضرورت برنامه‌ریزی و اقدام برای برگزاری همایش‌ها و سمینارهای علمی و کاربردی برای آگاهی‌بخشی به همه اقشار و نهادهای دست‌اندرکار امر تعلیم و تربیت جامعه در زمینه تقویت هویت ایرانی - اسلامی نوجوانان و جوانان پیشنهاد می‌شود.

منابع

- قرآن کریم. ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی.
- آقاپور، الف. (۱۳۹۱). بررسی عوامل فرهنگی اجتماعی مرتبط با هویت ملی جوانان نظامی. مطالعه موردی: شهرک شهید محلاتی. *فصلنامه مطالعات ملی*. دوره ۱۳ (۲) (۵۰)، ۱۶۲-۱۴۳.
- احمدی، ح؛ و جمهری، ف. (۱۳۸۶). *روان‌شناسی رشد نوجوانی و بزرگسالی: جوانی، میانسالی، پیری*. تهران: آینده روشن.
- احمدلو، ح. (۱۳۸۱). رابطه هویت ملی و هویت قومی در بین جوانان تبریز. *فصلنامه مطالعات ملی*. ۴ (۱۳)، ۱۱۵-۱۰۳.
- احمدی، ح. (۱۳۹۰). *بنیادهای هویت ملی ایرانی: چارچوب نظری هویت ملی شهروندمحور*. ج دوم. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- احمدی، ح؛ راشدمحصل، م؛ و بیات، ک. (۱۳۹۵). هویت ایرانی در گستره تاریخ اجتماعی ایران. *فصلنامه نقد کتاب*. ۳ (۱۱)، ۱۹-۲۴.
- اردوان، الف؛ و میرفردی، الف. (۱۳۹۳). هویت دینی و عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر آن (مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه یاسوج). *فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی*. ۴ (۱) (۱۰)، ۱۶۵-۱۴۷.

اسلامی هرندی ف؛ کریمی، ف؛ و نادى، م. (۱۳۹۷). طراحی مدل عدالت آموزشی جهت نظام آموزش و پرورش رسمی و عمومی و اعتباریابی آن. *فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*. ۳ (۳) (۸)، ۷-۲۸.

اعتصامی پور، ر؛ باقری، ف؛ و زارع بهرام آبادی، ب. (۱۳۹۹). بررسی الگوی ارتباط والد - فرزند با مهارت‌های ارتباطی و واسطه‌گری عزت نفس دانشجویان. *دوفصلنامه تربیت اسلامی*. (۳۱)، ۱۰۹-۱۲۵.

افشانی، ع؛ و موسوی ندوشن، م. (۱۳۹۶). بررسی رابطه بین مصرف رسانه و هویت ملی از دیدگاه جوانان ۱۵-۲۹ ساله شهر یزد در سال ۱۳۹۴. *فصلنامه رسانه*. ۲۸ (۱)، ۱۳۶-۱۲۱.

اکبری، ع. (۱۳۹۹). مؤلفه‌های هویت ایرانی - اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری. *فصلنامه مطالعات ملی*. (۸۳)، ۴۵-۶۴.

باقری، ح؛ و جعفری فوتمی، م. (۱۳۹۵). رابطه سبک‌های هویت و عزت نفس در دانشجویان. *سومین کنفرانس بین‌المللی نوآوری‌های اخیر در روان‌شناسی، مشاوره و علوم رفتاری*. تهران، بازیابی شده در وبسایت <https://civilica.com/doc/612853>

باقری دولت‌آبادی، ع؛ و زارعیان جهرمی، ف. (۱۳۹۲). رابطه فضای مجازی و هویت دینی و ملی (نمونه موردی دانشجویان دانشگاه یاسوج). *فصلنامه راهبردی بسیج*. ۱۶ (۶۱)، ۱۸۲-۱۴۹.

باقری، ف. (۱۳۹۲). الگوی ارتباط والد - فرزند، مدل نظری فرزندباوری برمبنای هستی‌شناسی و انسان‌شناسی. *فصلنامه علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*. ۱ (۱)، ۵-۳۸.

برک، ل. (۲۰۰۷). *روان‌شناسی رشد (از نوجوانی تا پایان زندگی)*. ترجمه یحیی سید محمدی (۱۳۸۷). ج دوم، ویراست چهارم. تهران: ارسباران.

بشارت، م؛ شفیع‌ی ر؛ و رحیمی، ع. (۱۳۹۵). رابطه بین کنش‌وری ادراک شده خانواده و سبک‌های هویت: نقش واسطه‌ای استحکام من. *فصلنامه خانواده‌پژوهی*. ۳۳ (۴۹)، ۷-۲۴.

بهبزادفر، ف؛ عرب‌خزائلی، ن؛ خانی، ح؛ زمانی، ن؛ و زمانی، س. (۱۳۹۶). رابطه بین حمایت اجتماعی ادراک شده و عزت نفس با رضایت از زندگی در دانشجویان. *فصلنامه پژوهش سلامت*. ۳ (۱)، ۴۵-۵۲.

پنجه‌پور، ن؛ معمار، ث؛ و شیخ، ح. (۱۳۹۴). بررسی نقش هویت دینی بر حفظ آثار فرهنگی در بین جوانان اصفهان. *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*. ۲۶ (۳)، ۱۹۴-۱۷۳.

پوراابراهیم، ت؛ حیدری، ج؛ و خوش‌کنش، الف. (۱۳۹۰). رابطه شیوه فرزندپروری با سبک‌های هویت‌یابی و گرایش به مشاغل در نوجوانان. *فصلنامه مشاوره شغلی و سازمانی*. (۸)، ۱۱-۲۴.

پوردهقان، پ؛ منصور، م؛ و باقری، ف. (۱۳۹۵). گسست در روابط بین نسلی و تأثیر آن در شکل‌گیری هویت فرزند خانواده ایرانی. *فصلنامه علوم روان‌شناختی*. ۱۵ (۵۸)، ۱۶۷-۱۸۴.

پیروی، ن؛ و رجایی، ع. (۱۳۹۵). اثربخشی آموزش مهارت خودآگاهی با دیدگاه وجودی بر کاهش بحران هویت نوجوانان. *سومین کنفرانس بین‌المللی نوآوری‌های اخیر در روان‌شناسی، مشاوره و علوم رفتاری*. تهران. بازیابی شده در وبسایت <https://civilica.com/doc/612753>.

- جعفرزاده، ف.؛ و حیدری، ح. (۱۳۹۳). فراتحلیل رابطه هویت ملی و هویت قومی در ایران. *فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی*. ۳ (۱۱)، ۶۳-۹۶.
- جوادی آملی، ع. (۱۳۷۹). صورت و سیرت در قرآن: جایگاه دین در هویت انسان. قم: اسرا.
- جنکینز، ر. (۱۹۹۶). *هویت اجتماعی*. ترجمه یاراحمدی، ت. (۱۳۸۱)، تهران: شیرازه.
- حاجیانی، الف. (۱۳۹۱). هویت ایرانی - اسلامی و امنیت پایدار جمهوری اسلامی. *فصلنامه آفاق امنیت*. ۵ (۱۴)، ۱۲۹-۱۵۰.
- حجازی، الف.؛ و فارسی‌نژاد، م. (۱۳۹۰). سبک‌های پردازش هویت: تعامل جنسیت و فرهنگ. *فصلنامه مطالعات زنان*. ۵ (۲)، ۳۰-۴۸.
- حسین‌پور، ج.؛ و عرب‌مؤمنی، ع. (۱۳۹۶). تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت نهاد خانواده. *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*. ۸ (۳۲)، ۳۳-۶۰.
- حسینی، ع. (۱۳۹۵). بررسی شکاف و زمینه‌های آن در لایه‌های فرهنگی هویت ایران. *فصلنامه معرفت فرهنگی اجتماعی*. ۷ (۴) (۲۸)، ۵۹-۸۲.
- حقیقت، ص. (۱۳۹۷). هویت ایرانی - اسلامی: تحلیلی گفتمانی. *دوفصلنامه حقوق بشر*. (۱۳) ۱، ۹۱-۱۱۰.
- حیدری، س.؛ سامانی، س.؛ سهرابی، ن.؛ و مهریار، الف. ه. (۱۳۹۷). مدل ساختاری عوامل خانوادگی با نقش واسطه‌گری عوامل فردی برای رفتارهای تحصیلی دانش‌آموزان. *فصلنامه روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی*. ۹ (۳۴)، ۱۵۹-۱۷۴.
- خامنه‌ای، ع. (۱۳۷۷). سخنرانی در جمع مردم در حرم رضوی. اول فروردین. بازیابی شده در وب سایت <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۲۸۷۹>
- خدروسی، ح.؛ رنگریز، ح.؛ صلواتی، ع.؛ و سلطان‌پناه، ه. (۱۳۹۸). شناسایی و بررسی مدل عملکرد سازمانی تحول‌آفرین. *فصلنامه مدیریت نوآوری در سازمان‌های دفاعی*. ۲ (۳)، ۱۶۶-۱۴۳.
- خرمشاد، م.؛ و کلانتر مهرجردی، ع. (۱۳۹۶). تبیین گفتمانی از الگوی هویت ملی جریان اسلام‌گرایی (پیش و پس از انقلاب اسلامی). *فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی*. ۱۴ (۴۹)، ۱۹۹-۲۲۴.
- دکومب، و. (۲۰۱۴). فرد، طبقه، گروه اجتماعی؛ بحران هویت (مقاله)، ترجمه اسپیلی، ر. (۱۳۹۳). بازیابی شده در وب سایت <Http://www.monde-diplomatique.fr/2014/02/MBES /DESCO /50108>
- رایس، ف. (۲۰۰۱). *رشد انسان: روان‌شناسی رشد از تولد تا مرگ*. ترجمه مهشید فروغان (۱۳۹۴). ویراست ۴، چ ۸. تهران: ارجمند.
- رسول‌زاده، م.؛ و شیخ‌الاسلامی، ر. (۱۳۹۲). تقویت خودباوری ملی؛ تقویت هویت ملی و قومی. *کنگره پیشگامان پیشرفت*. ۱۳۹۲، دوره ۴. بازیابی شده در وب سایت <www.sid.ir>
- رزازی‌فر، الف (۱۳۷۹). الگوی جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران: با تأکید بر رابطه میان هویت ملی و ابعاد آن. *فصلنامه مطالعات ملی*. ۲ (۵)، ۱۳۴-۱۰۲.

- زالی زاده، م؛ باقری، م؛ و ملتفت ح. (۱۳۹۷). بررسی عوامل خانوادگی مؤثر بر مدارای اجتماعی: مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز. *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*. ۲۹ (۷۰)، ۱۴۶-۱۲۹.
- سعیدی، ر؛ و کیا، الف. (۱۳۸۵). نقش جهانی شدن و رسانه‌ها در هویت فرهنگی. تهران: خجسته.
- شریف‌زاد، ح؛ میرمحمدتبار الف؛ و سهرابی، م. (۱۳۹۴). بررسی نقش استفاده از فناوری‌های نوین (ماهواره و اینترنت) بر هویت دانش‌آموزان. *فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*. ۲۳ (۲۳)، ۱۰۳-۱۲۵.
- شریفی، ف؛ امیری، ش؛ و قاسمی، و. (۱۳۹۷). پیش‌بینی هویت اخلاقی نوجوانان براساس عملکرد خانواده. *دوفصلنامه دستاوردهای روان‌شناختی (علوم تربیتی و روان‌شناسی)*. ۲۵ (۱)، ۴۵-۵۸.
- صالحی امیری، ر؛ نوبخت حقیقی، م؛ و ذره‌پرست ملک‌زاده، ط. (۱۳۹۳). بررسی عوامل مؤثر بر ارتقای هویت ملی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشجویان مدیریت امور فرهنگی دانشگاه جامع علمی - کاربردی). *فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی*. ۳ (۱۱)، ۹۷-۱۱۶.
- صالحی عمران، الف. (۱۳۸۷). بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره راهنمایی. *فصلنامه مطالعات ملی*. ۹ (۳)، ۶۰-۷۷.
- عدلی پور، ص؛ قاسمی، و؛ و کیان‌پور، م. (۱۳۹۲). شبکه فیس‌بوک و هویت ملی جوانان. *فصلنامه مطالعات ملی*. ۱۴ (۴)، ۱۶۴-۱۴۱.
- عسگری، ف؛ میرزایی، م؛ تبری، ر؛ و کاظم‌نژاد، الف. (۱۳۹۵). بررسی وضعیت ابعاد عزت نفس در بین دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی گیلان. *فصلنامه پژوهش در آموزش علوم پزشکی*. ۸ (۲)، ۱۸-۲۶.
- عمید، ح. (۱۳۹۱). فرهنگ عمید. چ ۳۸. تهران: امیرکبیر.
- عیوضی، غ. م (۱۳۹۴). بررسی جامعه‌شناختی شکاف نسلی در ایران پس از انقلاب اسلامی با تأکید بر عناصر فرهنگی هویت ایرانی. *فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی*. ۳ (۳)، ۹۰-۱۲۰.
- فرازی، ف؛ اسمعیلی، م؛ اسکندری، ح؛ و حاتمی، م. (۱۳۹۷). تأثیر آموزش الگوی تعلیمی بر روابط والد - فرزند و هویت ملی و دینی. *فصلنامه پژوهش در نظام‌های آموزشی*. ۱۲ (۴۱)، ۲۷-۴۷.
- فرزید، م؛ رضایی، الف؛ و جانعلی‌زاده چوب‌بستی، ح. (۱۳۹۷). حافظه جمعی و هویت ایرانی. *فصلنامه مطالعات ملی*. ۱۹ (۱)، ۷۳-۲۰.
- فلاح‌زاده، م. (۱۳۹۱). *مطالعه عوامل اجتماعی مؤثر بر شکل‌گیری هویت (ملی - دینی) در بین جوانان ۱۵ تا ۳۰ سال شهر تهران*. پایان‌نامه دکتری. دانشگاه علامه طباطبایی.
- فیاض، ر؛ عامری، ف؛ و بشارت، م. ع. (۱۳۹۴). مقایسه بین سبک‌های فرزندپروری والدین و استحکام من‌فرزندان. *فصلنامه رویش روان‌شناسی*. ۴ (۱۰)، ۱۰۹-۱۲۸.
- قاسمی، م؛ و احمدی، م. (۱۳۹۵). فضای مجازی؛ فرصت‌ها و چالش‌های هویت دینی در بین جوانان ایرانی. *فصلنامه ره‌آورد نور*. ۱۵ (۵۶)، ۷۳-۴۱.
- قره‌باغی، ف. (۱۳۸۹). نقش تعارض زناشویی رابطه والدین با کودک در نشانه‌های آسیب‌شناختی عاطفی و رفتاری کودک. *فصلنامه پژوهش‌های روان‌شناختی*. ۱۳ (۱)، ۸۹-۱۰۸.

- کاروانی، ع. (۱۳۹۷). تعامل در فضای مجازی و تأثیر آن بر هویت ملی دانشجویان دانشگاه سیستان و بلوچستان. *فصلنامه مطالعات ملی*. ۱۹ (۲) (۷۴)، ۱۲۸-۱۱۳.
- کاوندی، ز؛ و صفورایی پاریزی، م. (۱۳۹۱). عزت نفس، احترام به ملکوت خویشتن. *فصلنامه‌ای در عرصه مطالعات زنان و خانواده*. ۵ (۱۲)، ۱۸۹-۱۶۵.
- کتابی، م؛ ادیبی سده، م؛ قاسمی، و؛ و صادقی ده چشمه، س. (۱۳۸۹). سنجش اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در مراکز شهرستان‌های چهارمحال و بختیاری. *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*. ۲۱ (۴) (۴۰)، ۹۷-۱۲۲.
- کرسول، ج. د. (۲۰۰۷). *پویش کیفی و طرح پژوهش: انتخاب از میان پنج رویکرد: روایت پژوهی، پدیدارشناسی، نظریه داده‌بنیاد، قوم‌نگاری و مطالعه موردی*. ترجمه حسن دانایی فرد و حسین کاظمی. (۱۳۹۴). چ دوم. تهران: صفار.
- کلینی، م. (۱۴۱۳ ق). *فروع الکافی*. تهران: المکتبه الاسلامیه.
- گلاس، و. (۱۹۹۰). *مدارس بدون شکست*. ترجمه حمزه، ساده. (۱۳۹۷). چ ۹. تهران: رشد.
- گیدنز، آ. (۱۹۹۱). *تجدد و تشخیص*. ترجمه ناصر موفقیان. (۱۳۸۳). چ ۳. تهران: نی.
- محمدپور، الف. (۱۳۹۲). *روش تحقیق کیفی ضد روش (مراحل و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی)*. ج ۲، چ ۲. تهران: جامعه‌شناسان.
- مرادی، ر؛ و خانمحمدی، الف (۱۳۹۹). بررسی دین‌داری شهر جوانان شهر پل‌ذهاب و برخی عوامل مرتبط با آن. *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*. ۳۱ (۱) (۷۷)، ۱۳۲-۱۰۹.
- مرادی، ع؛ و ابطحی، م. (۱۳۹۵). جایگاه هویت ملی در گفتمان مردم‌سالاری دینی. *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*. ۱۳ (۴۶)، ۲۰۰-۱۷۷.
- مسلم‌نژاد، ز؛ و قاسم‌پور، م. (۱۳۹۷). هویت، رشد و تعالی همه جانبه اوان کودکی. *همایش ملی هویت کودکان ایران اسلامی در دوره پیش دبستانی*. دوره ۱. ۳۰ آبان.
- مصدقی، ه. (۱۳۹۰). *علل مهاجرت نخبگان ایران به خارج*. بازیابی شده در وب سایت: <http://borhan.ir/FullStory/NEWS/?ID=2696>
- مطهری، م. (۱۳۸۲). *تعلیم و تربیت در اسلام*. چاپ چهارم. تهران: صدرا.
- مظاهری، الف؛ و رضاخانی، س. (۱۳۹۶). اثربخشی آموزش مهارت‌های ارتباطی بر افزایش عزت نفس و کاهش تعارضات والد - فرزند در دختران دبیرستانی. *فصلنامه پژوهش در نظام‌های آموزشی*. ۱۱ (۳۷)، ۱۳۱-۱۴۹.
- معین، م. (۱۳۹۱). *فرهنگ معین*. ج ۶، چ ۱۱.
- مهرابی کوشکی، ر؛ امام‌جمعه‌زاده، ج؛ مسعودنیا، ح؛ و ربانی خوراسگانی، ع. (۱۳۹۵). *نقش سبک‌های هویتی در تبیین هویت ملی: مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه اصفهان*. *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*. ۲۷ (۲) (۶۲)، ۶۰-۴۳.

- میر، م. (۱۳۹۲). ضرورت آگاهی نسبت به هویت اسلامی ایرانی. کنگره پیشگامان پیشرفت. دوره ۴. بازیابی شده در وب سایت www.sid.ir.
- هاشمی، ف.؛ و هاشمی، ش. (۱۳۹۸). سنتز پژوهی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سبک زندگی. دومین همایش ملی پیشرفت‌های نوین در عرصه علم و فراعلم. مشهد.
- <https://civilica.com/doc/937738>
- هانتینگتون، س. (۱۹۹۶). برخورد تمدن‌ها و بازسازی نظم جهانی. ترجمه حمید رفیعی، محمدعلی (۱۳۷۸). تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- نادری، م.؛ ماهروزاده، ط.؛ سجادی، م.؛ و صمدی، پ. (۱۳۹۷). تبیین مبانی فلسفی هویت ایرانی - اسلامی. اندیشه‌های نوین تربیتی، ۱۴ (۳)، ۷-۳۵.
- نصری، ق. (۱۳۸۷). مبانی هویت ایران. تهران: موسسه مطالعات ملی.
- نیازی، م.؛ افرا، ه.؛ نژادی، الف.؛ و سخایی، الف. (۱۳۹۷). فراتحلیل رابطه سرمایه فرهنگی و سبک زندگی. فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی (دانشگاه اصفهان). ۲۹ (۴)، ۱-۲۰.
- یحیی‌زاده جلودار، س.؛ حیدری، ش.؛ و موسوی تروجنی، ر. (۱۳۹۷). اثربخشی آموزش خودآگاهی بر هویت‌یابی و مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم. فصلنامه روان‌شناسی و روان‌پزشکی. ۵ (۴) (۱۹)، ۵۲-۶۲.

- Barewet, M. (2010). *Teaching your child responsibility*. Pagewise. Inc.
- Berzonsky, M. D., Branje, S. J. T., & Meeus, W. (2007). Identity processing style, psychosocial resources, and adolescents' perceptions of parent-adolescent relations. *Journal of Early Adolescence*. 27, 324-335.
- Decombe, V. (2014). *Person, class, social group; identity crisis*. (Espili, R., Trans). Retrieved from <http://www.monde>
- Ha, S. E., & Jang, S. J. (2015). Immigration, threat perception, and national identity: Evidence from South Korea. *International Journal of Intercultural Relations*. 44, 53-62.
- Hall, S. (1996) "Cultural identity and diaspora", in J. Rutherford (Ed.), *Identity: Community Culture*. London: Lawrence & Wishart.
- Idris, F., Hassan, Z., Ya'acob, A., Gill, S. K., & Awal, N. A. M. (2012). The role of education in shaping youth's national identity. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 59, 443-450.
- Talebi, M., Dehqan, H., Nouroozi, F. (2020). Study of the role of use of cyber social networks in family identity (case study: Citizens of Tehran). *Arch Pharma Pract*. 11 (S1): 9-41.